

FILIP PRZYTULSKI

Szczecin

**BOLSZEWICY I REWIZJONIŚCI,
CZYLI SOCJALIŚCI PRZECIW SOCJALISTOM
ŹRÓDŁA, MOTYWY I KONSEKWENCJE KONFLIKTU
W RUCHU ROBOTNICZYM NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU**

Badacze myśli Karola Marksa wielokrotnie podkreślali brak jednoznacznych sformułowań, sądów i stwierdzeń w wielu ważnych dla marksizmu kwestiach¹. Wiele stwierdzeń Marksa i ich implikacji było ze sobą sprzecznych. Nic w tym dziwnego, jeśli wiele kanonicznych dla marksizmu pojęć powstawało *ad hoc*, w trakcie zażartych polemik Marksa z ideowymi adwersarzami, nie jako intelektualnie uzasadnione argumenty łączące spójną myśl filozoficzną, ale jako wyraz wizji, antycypacji i osobistych przekonań Marksa. Z pewnością przekonanie o ukierunkowanym ruchu historii zwalniało Marksa z konieczności uszczegółowienia swoich twierdzeń, jednak ten brak precyzji otwierał pole do dyskusji i konfliktów między kontynuatorami i interpretatorami myśli marksistowskiej. W myśli Karola Marksa działacze socjalistyczni szukali odpowiedzi na praktyczne pytania i problemy polityczne czy społeczne, a że dysponowali tylko ogólnikową teorią i apriorycznymi założeniami siłą rzeczy prowadziło to do aktualizacji, reinterpretacji dorobku Marksa. Spór wśród socjalistów wynikał z przekonania każdego z nich, że tylko jego interpretacja jest prawidłowa, czyli

¹ E. Hobsbawm: *Jak zmienić świat. Marks i marksizm 1840–2011*, Warszawa 2013, s. 14, 18, 62, 83–84; L. Kołakowski: *Główne nurty marksizmu*, Warszawa 2009, t. 1, s. 144–145, 253–254, 288–290, 302–303, 323–324, 374, 394; F. Wheen: *Karol Marks. Biografia*, Warszawa 2005, s. 263–265; J. Hołowska: *Implikacje późnych polemik politycznych Marksa*, „Studia Filozoficzne” 1985, nr 11–12, s. 131–133, 137–139.

zgodna z intencjami ich ideowego prekursora. Kształt, jaki przybierała doktryna marksistowska, był uzależniony od lokalnych warunków historycznych, sytuacji politycznej i problemów społecznych oraz oczywiście od samego interpretatora, z których każdy usiłował dowieść, że jego – i tylko jego – stanowisko jest logiczną konsekwencją stanowiska Marksa. Wierność marksistowskiemu przesłaniu miała uprawomocniać teorie i praktykę działania danego polityka.

Jedynym politykiem socjalistycznym identyfikującym się z marksizmem, ale otwarcie kwestionującym trafność zasadniczych tez Marksa był Eduard Bernstein, jeden z głównych ideologów Socjaldemokratycznej Partii Niemiec, wykonawca testamentu Fryderyka Engelsa, najbliższy współpracownik Karola Kautskiego, zwanego papieżem socjalizmu. Pod koniec XIX wieku Bernstein, pod wpływem obserwacji działań socjalistów brytyjskich, którzy w walce o poprawę swojego położenia wykorzystywali możliwości, jakie daje im prawo, opublikował serię artykułów, a następnie książki, które wywołały burzę wśród niemieckich socjaldemokratów².

Celem krytyki marksistowskiej teorii Bernsteina była antycypacja dalszego rozwoju społecznego i ekonomicznego. Według Bernsteina marksizm składał się z dwóch części – naukowej, opisującej stosunki społeczne i gospodarcze, oraz metafizycznej, mówiącej o nieuchronności rozwoju dziejów. Marks, formułując tezę o „nieuchronności” upadku kapitalizmu i powstaniu społeczeństwa bezklasowego, miał pozostawać pod wpływem Hegla i jego metafizycznego przekonania o racjonalnym ruchu historii, zmierzającym ku idealnemu stanowi społecznej harmonii³. Przewidywania Marksa nie sprawdziły się jednak – system kapitalistyczny nie ulegał destrukcji, nie następowała polaryzacja społeczeństwa na wyzyskujących i wyzyskiwanych ani pauperyzacja klasy robotniczej. Wprost przeciwnie, sytuacja robotników ulegała stopniowej poprawie, coraz więcej osób stawało się posiadaczami jakiegoś majątku, powstawała klasa średnia. Co więcej, Bernstein zauważył, że przynależność klasowa nie determinuje światopoglądu, robotnicy popierają masowo partie socjalistyczne, spektrum ich wyborów politycznych jest szerokie. Dlatego dywagacje o zbliżającym się upadku kapitalizmu i rewolucji proletariackiej były mrzonką. Klasa robotnicza powinna walczyć

² L. Kołakowski: *Główne nurty marksizmu*, Warszawa 2009, t. 2, s. 107–123; K. Rzepka: *Od utopii do pragmatyzmu, o sekty do milionowej partii: socjaldemokracja niemiecka przed 1914 rokiem*, Poznań 1998, s. 101–106, 110; M. Waldenberg: *Pierwsi krytycy rewizjonizmu E. Bernsteina*, „Przegląd Zachodni” 1971, nr 1, s. 1–39.

³ E. Bernstein: *Zasady socjalizmu i zadania socjalnej demokracji*, Lwów 1901, s. 34–35, 41–42.

o poprawę swojego losu, ale na drodze parlamentarnego ustawodawstwa, ograniczającego możliwości wyzysku. Bernstein przeciwstawiał irracjonalnym przepowiedniom empiryczną obserwację i postulował partycypację klasy robotniczej w systemie kapitalistycznym w celu jego stopniowej modyfikacji. Czy robotnicy, będący dominującą siłą w społeczeństwie, w oczekiwaniu na spełnienie mitycznych przepowiedni o krachu kapitalizmu powinni rezygnować z szans na realizację swoich postulatów za pomocą narzędzi, które stwarza demokracja?⁴ – pytał Bernstein i wzywał socjalistów do porzucenia myśli o rewolucji, która odciągała robotników od realnych możliwości walki politycznej, prowadzonej przy wykorzystaniu mechanizmów demokracji. To nie walka klas, ale współpraca między nimi miała służyć sprawie robotniczej. Bernstein proponował zatem zastąpienie proctw realiami, dogmatów – analizą i monologu – międzyklasowym dialogiem.

Propozycja Bernsteina wywołała wśród działaczy niemieckiej socjaldemokracji oburzenie. Dogmat walki klas i perspektywa obalenia rządów burżuazji przez rewolucję proletariatu stanowiły fundament ideologicznej tożsamości socjalistów, dlatego postulaty Bernsteina brzmiały jak profanacja i „szarganie świętości”. Koncepcje te zostały odrzucone, a sam Bernstein potępiony przez licznych liderów ruchu socjalistycznego jako „rewizjonista”. Mimo to Bernstein nie został wykluczony z partii – czego domagała się m.in. Róża Luksemburg – być może dlatego, że jego poglądy podzielało liczne grono działaczy SPD⁵.

Jednym z marksistów domagających się anatemy dla Bernsteina i surowego potępienia jego rewizjonistycznych idei był obdarzony pasją działania i polemicznym temperamentem, wyróżniający się działacz socjaldemokracji rosyjskiej – Włodzimierz I. Lenin. Badacze myśli Lenina zazwyczaj nie doceniają znaczenia rewizjonizmu dla narodzin bolszewizmu⁶. Tymczasem sprzeciw wobec zanegowania marksistowskich dogmatów zaowocował ukształtowaniem zrębów doktryny bolszewickiej, zbudowanej na radykalnej opozycji wobec projektu Bernsteina. W fundamentalnej dla bolszewickiej tożsamości broszurze *Co robić?* Lenin uznał „rezygnację z celu ostatecznego” Bernsteina⁷ za próbę przekształcenia partii rewolucyjnej w partię reform, poddania klasy robotniczej interesom burżuazji

⁴ E. Bernstein: *Parlamentaryzm a socjalizm*, Łódź 1907, s. 67.

⁵ L. Kołakowski: op. cit., t. 2, s. 111; M. Waldenberg: op. cit., s. 32.

⁶ Jedynym autorem, który zwraca uwagę na inspirację rewizjonizmem w pracy Lenina, jest Andrzej Walicki – A. Walicki: *Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii*, Warszawa 1996, s. 280.

⁷ W. Lenin: *Co robić?*, w: idem: *Działa wybrane*, Warszawa 1951, t. 1, s. 154–155, 162–163.

i realizacji interesów burżuazji, zdradę sprawy proletariatu⁸. W dychotomicznej wizji świata jakakolwiek współpraca z burżuazją, organizowanie legalnej działalności partii socjalistycznej, rezygnacja z rewolucji były niewybaczalnym grzechem, zbrodnią przeciwko klasie robotniczej i marksizmowi⁹. Do leninowskiej retoryki na stałe wszedł termin „oportunizmu”, określający postawę, jaką zwolennicy kooperacji z burżuazją mieli prezentować. Według przywódcy bolszewików podstawą oportunizmu był sojusz arystokracji robotniczej z burżuazją, a jego celem zmuszenie robotników do rezygnacji z walki, a tym samym przedłużenie żywota systemu kapitalistycznego wyzysku¹⁰. Oportunizm był więc reprezentantem interesów burżuazji wewnątrz ruchu robotniczego. Co ważne, Lenin rozciągnął pojęcie rewizjonizmu na niemal wszystkie partie socjaldemokratyczne w Europie¹¹. Ostatecznym dowodem moralnego „bankructwa” socjalistów z II Międzynarodówki było ich głosowanie za kredytami wojennymi na początku pierwszej wojny światowej – stali się teraz „socjalszowinistami”, bolszewicy zaś osiagnęli monopol w dysponowaniu marksizmem¹².

Odpowiedzią na koncepcje Bernsteina, znajdujące oddźwięk także na rosyjskim gruncie, zdaniem Lenina powinno być zbudowanie centralnie zarządzanej, przypominającej armię, partii zdyscyplinowanych „zawodowych rewolucjonistów”, konspiratorów kierujących walką rewolucyjną, aktywizujących i organizujących klasę robotniczą, zwalczanie rewizjonizmu, „demaskowanie” jego szkodliwości, udaremnianie jego rozwoju, a przede wszystkim wzmocnienie świadomości ideologicznej wśród zwolenników socjalizmu¹³. Podstawowe znaczenie miało dla Lenina prawidłowe rozumienie marksistowskiej teorii rewolucyjnej, ażeby wyeliminować wszelkie wątpliwości i wahania. Równie istotna była doktrynalna czystość ideologii, mająca stanowić fundament tożsamości zawodowego rewolucjonisty i rezerwuar odpowiedzi na wszystkie możliwe pytania; jak twierdził, „rolę przodującego bojownika może wykonać jedynie partia kierowana przez przodującą teorię”¹⁴. Przekonany o nieodpartej mocy przekonywania marksistowskiej logiki, Lenin uważał, że członkowie jego partii powinni opanować wszelkie problemy teoretyczne i umiejąc wyjaśnić wszelkie zagadnienia

⁸ Ibidem.

⁹ W. Lenin: *Zacofana Europa i postępowa Azja*, w: *Dzieła wybrane...*, s. 692.

¹⁰ W. Lenin: *Co robić?...*, s. 158.

¹¹ W. Lenin: *Marksizm a rewizjonizm*, w: *Dzieła wybrane...*, s. 69–70.

¹² W. Lenin: *Wojna a socjaldemokracja Rosji*, w: *Dzieła wybrane...*, s. 751–757.

¹³ W. Lenin: *Co robić?...*, s. 164, 203–307, 286.

¹⁴ Ibidem, s. 168.

społeczne, polityczne, ekonomiczne, popularyzować marksizm i przeciągać na swoją stronę nowe rzesze robotników¹⁵.

Antagonizm między bolszewikami a rewizjonistami dotyczył najistotniejszych kwestii ideologicznych. Dla Lenina demokracja była fasadą służącą interesom burżuazji, dla Bernsteina szansą na zrealizowanie dążeń klasy robotniczej; dla Bernsteina idea rewolucji była spadkiem po irracjonalnych rojeniach Marksa, dla Lenina sensem aktywności politycznej. Rewizjoniści dążyli do modyfikacji państwa burżuazyjnego, Lenin do jego zniszczenia; twórca rewizjonizmu podkreślał, że wbrew twierdzeniom Marksa robotnicy mają ojczyznę¹⁶, dla Lenina podstawową zasadą proletariatu miał być internacjonalizm, patriotyzm zaś był szowinizmem. Bernstein dostrzegł, że nie ma sprzeczności między zasadami liberalizmu – wolnością jednostki, wolnością słowa – a celami klasy robotniczej, mało tego, uważał, że liberalizm i demokracja liberalna mogą służyć celom klasy robotniczej, która zmieni rzeczywistość za pomocą kartki wyborczej¹⁷; dla Lenina wolność miała charakter wyłącznie klasowy, liberalna wolność jednostki była oszustwem burżuazji, partia „prawdziwie rewolucyjna” zaś dążyła do wprowadzenia dyktatury, której zasadą działania i metodą rozwiązywania problemów była przemoc¹⁸.

Warto zwrócić uwagę, że Lenin, zarzucając „oportunistom” rewizję marksizmu, sam swobodnie obchodził się ze spuścizną Marksa. Istotnym *novum* była nie tylko przejęta od Kautskiego teza, że klasa robotnicza jest niezdolna do uzyskania swojej „klasowej” świadomości, która musi zostać „wniesiona” z zewnątrz, ale przede wszystkim sformułowane w *Co robić* przekonanie, że klasa robotnicza pozostawiona bez kontroli partii „nowego typu” musi mieć burżuazyjną świadomość, musi pozostawać pod wpływem wyzyskującej jej klasy¹⁹. Podstawowym zadaniem partii powinna być dlatego walka z „żywołowością” klasy robotniczej, organizowanie jej i formowanie. Tym samym Lenin usytuował partię ponad klasą robotniczą, zredukowaną do roli przedmiotu, co więcej, to przekonanie implikowało prawo partii do osądzania klasy robotniczej i wyrokowania, czy klasa robotnicza postępuje zgodnie ze swoim przeznaczeniem, czy się mu sprzeniewierza.

¹⁵ Ibidem, s. 170.

¹⁶ E. Bernstein: *Zasady socjalizmu...*, s. 247–249.

¹⁷ Ibidem, s. 209–217, 220–226.

¹⁸ W. Lenin: *Państwo a rewolucja. Nauka marksizmu o państwie i zadania proletariatu w rewolucji*, Warszawa 1972, s. 55–56; A. Walicki: op. cit., s. 269–271, 289, 346–347.

¹⁹ W. Lenin: *Co robić?...*, s. 180.

To nie klasa robotnicza realizowała prawa historii, ale partia bolszewicka, będąca jedynym depozytariuszem prawdy epoki. Dogmat ten pozwolił głosić bolszewikom *urbi et orbi*, że reprezentują proletariatu, nie pytając proletariatu o zdanie, wykluczał też możliwość konfliktu między partią a klasą robotniczą. W razie nieposłuszeństwa klasy robotniczej partia mogła użyć przeciw niej przemocy, jak w czasie tłumienia powstania robotników i marynarzy w Kronsztadzie w 1921 roku, kiedy domagali się oddania władzy w ręce rad robotniczych. Tak więc prefiguracja tego, co Róża Luksemburg nazwała „dyktaturą nad proletariatem”, zawarta była już we wczesnych teoriach Lenina. Na marginesie można dodać, że Györgi Lukács w swojej pochwalie bolszewickiego totalitaryzmu podkreślał, że faktyczna świadomość robotników nie ma znaczenia, istotna jest świadomość potencjalna, zgodna z etapem dziejów²⁰.

Różnice w interpretacjach spuścizny Marksa odzwierciedlały jej niekoherentność i wielowątkowość, były także wyrazem różnic charakterologicznych Bernsteina i Lenina, jak i kultur, w których przyszło im działać. Bernstein był typowym zachodnioeuropejskim intelektualistą, nie traktował marksizmu jak rozstrzygającego wszystkie problemy schematu. Jego poglądy wynikały z obserwacji zachodzących procesów społecznych, politycznych i ekonomicznych, kiedy zarzucano mu, że jego wnioski są zbieżne ze stanowiskiem burżuazji, odwoływał się do faktów²¹. Lenin był wyznawcą determinizmu dziejowego, marksizm absolutyzował niczym religijne objawienie, wychodził z założenia, że niepodważalność marksizmu została udowodniona, do Marksa i Engelsa odnosił się z nabożną czcią, traktując ich jak proroków²². Na dogmatyzację idei filozoficznej i przekształcenie jej w doktrynę polityczną miała wpływ rosyjska kultura, przede wszystkim tradycja radykalizmu myślenia i działania rosyjskiej inteligencji, jej predylekcji do uniwersalnych idei obiecujących zbawienie oraz mitologizowania „ludu” – jak zauważono, proletariatu w doktrynie marksistowskiej przypominał Jezusa Chrystusa, a rewolucja miała cechy paruzji²³.

Różnice między Bernsteinem a Leninem dobitnie obrazowała kwestia wolności słowa. Ataku na Bernsteina dokonał, wykpiwając „wolność krytyki”, potępiając wolność negocjowania zasad marksizmu, a tym samym fundamentalną dla

²⁰ G. Lukács: *Historia i świadomość klasowa. Studia o marksistowskiej dialektyce*, Warszawa 2013, s. 574.

²¹ E. Bernstein: *Zasady socjalizmu...*, s. 228–229, 286–289.

²² W. Lenin: *Co robić?...*, s. 171.

²³ M. Heller: *Maszyna i śrubki. Jak hartował się człowiek sowiecki*, Warszawa 1989, s. 14–24; J.H. Billington: *Ikona i topór. Historia kultury rosyjskiej*, Kraków 2008, s. 494–496.

demokracji liberalnej wolność słowa. Dojrzewający w zachodnioeuropejskiej kulturze dyskusji Bernstein nie stronił od wymiany poglądów, Lenin natomiast dążył do jednorodności i unifikacji społeczeństwa. Przyzwolenie na polemikę z zawartą w marksizmie prawdą naukową oznaczało „brak zasad i eklektyzm”²⁴, było nie tylko szkodliwe, ale po prostu irracjonalne. „Ludzie istotnie przeświadczeni, że posunęli naukę naprzód, żądali by nie wolności istnienia nowych poglądów obok starych, lecz zastąpienia ostatnich przez pierwsze”²⁵ – pisał przywódca bolszewików, obiecując korzystającym z „wolności krytyki” unicestwienie.

Opisywany konflikt ideowy ujawniał wielowątkowy potencjał socjalizmu – demokratyczny i totalitarny. Można postawić pytanie: myśl którego z przedstawionych działaczy lepiej oddawała intencje i idee samego Marksa? Z jednej strony mogłoby się wydawać, że oczywiście Lenina, ponieważ idea walki klas i rewolucji stanowiły fundament historiozoficznych przekonań Marksa. Z drugiej jednak strony Marksowi obcy był jakikolwiek dogmatyzm, podstawę jego analiz stanowiła praktyka społeczna i to ona stanowiła dlań kryterium prawdy²⁶, sam Engels zaś miał stwierdzić, że przejęcie władzy przez proletariatus może dokonać się w drodze wyborów parlamentarnych, bez potrzeby wywołania rewolucji²⁷. Z pewnością to Bernstein uważniej obserwował ewolucję społeczną, doktryna Lenina przybrała postać platońskiej metafizyki²⁸. Co więcej, przekonanie o monopolu bolszewików na jej interpretację pozwoliło Leninowi absolutyzować tylko niektóre wątki marksizmu – takie jak dyktatura proletariatus – i zapominać o innych, jak choćby o tym, że rewolucja ma się odbyć w kraju uprzemysłowionym i kapitalistycznym, a nie rolniczym i feudalnym, jak Rosja. Dziś już nie sposób określić, czy Lenin zdawał sobie sprawę, że w jego sposobie działania coraz mniej stanowi efekt ruchu historii, coraz więcej zaś działania partii.

Można spytać też o dziedzictwo Lenina i Bernsteina. Lenin, jego koncepcje i poglądy niewątpliwie ukształtowały tożsamość komunistów nie tylko rosyjskich, ale i wszystkich organizacji komunistycznych, funkcjonujących według radzieckiego wzorca. Trwałym wkładem Lenina było przekonanie o nieomyślności partii bolszewickiej. Na podstawie heglowskiej tezy, że skuteczna praktyka potwierdza słuszność teorii, w przekonaniu o bezbłądności analiz Marksa,

²⁴ W. Lenin: *Co robić?...*, s. 167.

²⁵ Ibidem, s. 156.

²⁶ L. Kołakowski: op. cit., t. 2, s. 400–402.

²⁷ Ibidem, s. 363.

²⁸ Ibidem, s. 511–519.

bolszewicy popadali w tautologiczne uzasadnienie swojego funkcjonowania – ich działanie musiało być prawidłowe, ponieważ wynikało z naukowej ideologii, która zawierała niepodważalne tezy, diagnozy i recepty, ponieważ kierując się nią, bolszewicy odnieśli sukces. Krach bardzo wielu przedsięwzięć bolszewików – choćby takich jak rozniecenie płomienia rewolucji także na inne kraje Europy i świata – oraz wzmocnienie, wbrew wcześniejszym zapowiedziom, struktur państwa, nie osłabiły mniemania Lenina i jego towarzyszy na temat własnej roli w historii. Ta niezdolność do weryfikacji własnych założeń była jeszcze jednym potwierdzeniem religijnej w istocie rzeczy natury marksizmu i leninizmu²⁹. Oczywiście Lenin racjonalizował swoje porażki istnieniem „wroga klasowego”, ale to tłumaczenie tylko uwydatniało internalizację przez bolszewicką doktrynę pod zmodyfikowaną postacią walki klasowej tych treści religijnych, których osią był konflikt między dobrem a złem.

Autorytaryzm pierwszego przywódcy bolszewików, jego chęć przeobrażenia partii w sprawnie działający mechanizm odcisnęły piętno na całej partii bolszewickiej i otworzyły drogę do dyktatury Stalina – to z inicjatywy Lenina na X Zjeździe partii wprowadzono zapis o zakazie działalności frakcji³⁰, co Stalin wykorzystał do tłumienia dyskusji, ofiary stalinowskiego terroru zaś nie mogły ani moralnie, ani politycznie kwestionować zapadających na nich wyroków, skoro wydała je nieomylna z definicji partia bolszewicka. Z kolei apoteoza przemocy i przekonanie o klasowości każdej działalności ludzkiej, działalności wroga klasowego, otworzyły drogę do totalitarnej kontroli i organizacji radzieckiego społeczeństwa, a następnie do terroru.

Dzięki twórcy bolszewizmu rewizjoniści, definiowani jako „oportuniści” reprezentanci interesów burżuazji, renegaci ruchu socjalistycznego i klasy robotniczej, zostali na stałe umieszczeni wśród wrogów komunizmu. Wrogość do rewizjonizmu i wszystkiego, co reprezentował, czyli poszukiwania kompromisu, szacunku dla zasad demokracji parlamentarnej i swobód obywatelskich, była jedną z elementarnych zasad komunistycznej tożsamości. Co ważne, pojęcie oportunizmu rozciągnięto także na wszystkie partie socjaldemokratyczne, uznając, że tylko bolszewizmy reprezentują sprawę socjalizmu – Karol Kautsky w pamflecie Lenina został określony mianem „renegata”, który nie potrafił rozprawić się

²⁹ M. Eliade: *Sacrum a profanum. O istocie sfery religijnej*, Warszawa 2008, s. 224–225; J.M. Bocheński: *Marksizm – leninizm: nauka czy wiara*, Lublin 1988.

³⁰ L. Kołakowski: op. cit., t. 2, s. 513.

z Bernsteinem, ponieważ sam był oportunistą³¹. W *Historii Wszeczwiązkowej Partii Komunistycznej (bolszewików). Krótki kurs* dzieje marksistowskiej doktryny zostały zredukowane do wątków rosyjskich, wspomniano jednak, że rosyjscy „ekonomiści” stanowili ekspozyturę zachodnioeuropejskiego rewizjonizmu, stworzonego przez „oportunistę Bernsteina”³². „Biblia” stalinizmu odnotowywała i inne momenty walki Lenina z próbami rewizji marksizmu, szczególnie niebezpiecznymi, gdyż maskowanymi hasłami „poprawy” doktryny, mogącymi zwieść klasę robotniczą³³.

Skutkiem takiego stosunku do socjaldemokracji była wypowiedziana permanentna „wojna na lewicy”, w której stroną ofensywną byli komuniści. Do konfliktów dochodziło choćby na tle stosunku do własnego państwa. Komuniści polscy, głosząc konieczność utworzenia republiki rad i przejścia władzy przez klasę robotniczą, przeciwstawiali się odrodzeniu Polski w kształcie ustrojowym, w jakim to nastąpiło; w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 roku opowiedzieli się po stronie agresora³⁴. Dla komunistów wszystkie państwa, w których nie powstał system dyktatury proletariatu, były burżuazyjne, dlatego domagali się strajków przeciw rządowi socjalistycznemu³⁵. Dla komunistów celem nadrzędnym było wywołanie rewolucji, co obrazuje choćby diametralnie odmienna wizja rad robotniczych w niepodległej Polsce – dla socjalistów rady miały być organem kontrolującym rząd, dla komunistów narzędziem realizacji „konieczności dziejowej” czyli ustanowienia systemu dyktatury proletariatu³⁶. Zabiegając o poparcie robotników, komuniści bezustannie oskarżali socjalistów o „oportunizm”, działanie wbrew interesom robotników, a na rzecz kapitalistów, hamowanie rewolucji. W latach następnych walczono o wpływy w związkach zawodowych, komitetach fabrycznych, kasach chorych, przy czym komuniści uciekali się nie tylko do infiltracji konkurencji politycznej, ale nawet tragicznej w skutkach przemocy

³¹ W. Lenin: *Rewolucja proletariacka a renegat Kautsky*, Warszawa 1973.

³² *Historia Wszeczwiązkowej Partii komunistycznej (bolszewików). Krótki kurs*, Warszawa 1949.

³³ Ibidem, s. 115–118.

³⁴ K. Trembicka: *Środowisko komunistów wobec odzyskania niepodległości przez Polskę i wojny polsko-bolszewickiej*, w: *Komuniści w przedwojennej Warszawie*, red. E. Kowalczyk, Warszawa 2014, s. 48–51.

³⁵ K. Sacewicz: *Wojna na lewicy – pierwsze starcie. Walka o hegemonię w warszawskich radach delegatów robotniczych pomiędzy KPRP a PPS (1918–1919)*, w: *Komuniści w przedwojennej...*, s. 252–253.

³⁶ Ibidem, s. 241–294.

fizycznej³⁷. Przez cały okres międzywojenny socjaldemokratów określano jako „socjalszowinistów” i „socjalfaszystów, działając pod wpływem III Międzynarodówki Komunistycznej, która uznała wszystkie organizacje socjalistyczne i socjaldemokratyczne za największego i najniebezpieczniejszego wroga rewolucji³⁸. Awersja do partii socjalistycznych miała też skutki międzynarodowe. W Republice Weimarskiej Komunistyczna Partia Niemiec programowo zwalczała socjalistów, lekceważąc zagrożenie ze strony nazistów, których sukces miał być zwiastunem rewolucji, i w ten sposób przyczyniła się do triumfu Adolfa Hitlera³⁹.

Z czasem rewizjonizm jako zagrożenie dla spistości doktryny i interesów klasy robotniczej przycmiło oskarżenie o trockizm i szpiegostwo, jednak po okresie stalinowskim znów zaczęto szafować zarzutami o rewizjonizm. W Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej przeciwnicy Romana Zambrowskiego, w czasie kryzysu w roku 1956 stojącego na czele jednej z walczących o wpływy partyjnej frakcji, kreowali go i jego protegowanych na „rewizjonistów” i jako takiego przedstawiano go w rozmowach z przedstawicielami Związku Radzieckiego i w donosach kierowanych do Moskwy⁴⁰. Oskarżenia te miały na celu dyskredytację Zambrowskiego, gdyż stojąc na czele liberalnego skrzydła partii, nie kwestionował zasad ustrojowych „dyktatury proletariatu”.

Mimo potępienia Bernsteina przez współtowarzyszy partyjnych, polityka SPD ewoluowała we wskazanym przez niego kierunku i to on był faktycznym twórcą ideologii międzywojennej socjaldemokracji niemieckiej⁴¹, ta zaś stanowiła jedyną formację prawdziwie demokratyczną w Republice Weimarskiej i stawiała opór nazistom. Warto też dodać, że w okresie socjalizmu w Europie Środkowo-Wschodniej rewizjoniści, występując przeciwko dyktaturze partii komunistycznych, a pozostając wiernymi ideom socjalistycznym, odwoływali się – choć nie wprost i może nieświadomie – do koncepcji Eduarda Bernsteina, którego można uznać za jednego z ideowych ojców współczesnej demokracji.

³⁷ K. Sacewicz: *Kilka uwag na temat stosunku KPRP/KPP do PPS w międzywojennej Warszawie*, w: *Komuniści w przedwojennej...*, s. 303–332.

³⁸ Ibidem, s. 313.

³⁹ Aleksander Wat wspominał satysfakcję niemieckich komunistów po objęciu władzy w Niemczech przez nazistów, ponieważ po pierwsze sukces Adolfa Hitlera miał zwiastować rychłą rewolucję, a po drugie nazistowska dyktatura oznaczała zagładę SPD – A. Wat: *Mój wiek*, Kraków 2011, t. 1, s. 114–115.

⁴⁰ M. Szumiło: *Roman Zambrowski 1909–1977*, Warszawa 2014, s. 397–435.

⁴¹ L. Kołakowski: op. cit., t. 2, s. 111, 122–123.

FILIP PRZYTULSKI

Übersetzt von *Piotr Sulikowski*

**BOLSCHEWIKEN UND REVISIONISTEN,
ALSO SOZIALISTEN GEGEN SOZIALISTEN
QUELLEN, MOTIVE UND KONSEQUENZEN DES KONFLIKTS
IN DER ARBEITERBEWEGUNG
AN DER SCHWELLE ZUM 20. JAHRHUNDERT**

Die Gedankenforscher Karl Marx betonten mehrmals einen Mangel an eindeutigen Formulierungen, Urteilen und Behauptungen in vielen für den Marxismus relevanten Fragen.¹ Viele Behauptungen von Marx und ihre Implikationen waren zueinander widersprüchlich. Es ist kein Wunder, da viele für den Marxismus kanonische Begriffe entstanden *ad hoc*, während verbissener Polemiken von Marx mit seinen theoretischen Gegnern, nicht als intellektuell begründete Argumente, die einen kohärenten philosophischen Gedanken untermauerten, sondern vielmehr als Visionen, Antizipationen und persönliche Überzeugungen von Marx. Sicherlich befreite Marx die Überzeugung hinsichtlich einer gerichteten Geschichtenbewegung von der Notwendigkeit einer weiteren Detailliertheit seiner Behauptungen, dieser Mangel an Präzision eröffnete viele Diskussionen und Konflikte zwischen den Fortsetzern und Interpretatoren des marxistischen

¹ E. Hobsbawm: *Jak zmienić świat. Marks i marksizm 1840–2011* [Wie die Welt verändern. Marx und Marxismus 1840–2011], Warszawa 2013, S. 14, 18, 62, 83–84; L. Kołakowski: *Główne nurty marksizmu* [Hauptströmungen des Marxismus], Warszawa 2009, V. 1, S. 144–145, 253–254, 288–290, 302–303, 323–324, 374, 394; F. Wheen: *Karol Marks. Biografia* [Karl Marx. Biographie], Warszawa 2005, S. 263–265; J. Hołówka: *Implikacje późnych polemik politycznych Marksa* [Implikationen später politischer Polemiken von Marx], „Studia Filozoficzne“ [Philosophische Studien] 1985, v. 11–12, S. 131–133, 137–139.

Gedankens. Im Gedanken von Karl Marx suchten die sozialistischen Aktivisten Antworten auf praktische Fragen und politische bzw. soziale Probleme und da sie nur eine allgemeine Theorie und apriorische Ansätze erhielten, musste dies zwangsweise zur Aktualisierung, Re-Interpretation des marxistischen Werks führen. Der Streit unter Sozialisten resultierte aus der Überzeugung von jedem von ihnen, dass nur seine Interpretation richtig ist, d.h. mit den Absichten ihres Ideengebers übereinstimmt. Die Gestalt der marxistischen Doktrin hing von lokalen historischen Bedingungen, der politischen Situation und von sozialen Problemen sowie von Interpretierenden ab, von denen jeder zu beweisen suchte, dass seine – und ausschließlich seine – Stellungnahme eine logische Konsequenz der Stellung von Marx sei. Die erklärte Treue der marxistischen Botschaft sollte Theorien und Arbeitspraxis des gegebenen Politikers rechtfertigen.

Der einzige sich mit Marxismus identifizierende sozialistische Politiker, der auch offen die Richtigkeit der Basisansätze beanstandete, war Eduard Bernstein, einer der Hauptideologen der SPD, der Testamentvollstrecker von Friedrich Engels, der nächste Mitarbeiter von Karol Kautsky, der „Papst des Sozialismus“² genannt wurde. Zum Schluss des 19. Jahrhunderts publizierte Bernstein unter dem Einfluss seiner Beobachtungen der Tätigkeiten der britischen Sozialisten, die im Kampf um eine Verbesserung ihrer Lage die rechtlich zugänglichen Möglichkeiten nutzten, eine Serie der Artikel und dann Bücher, die große Unruhen unter deutschen Sozialdemokraten hervorriefen.²

Das Ziel der marxistischen Theorie Bernsteins war die Antizipation der weiteren sozialen und ökonomischen Entwicklung. Der Marxismus bestand aus zwei Teilen – einem wissenschaftlichen Teil, der die sozialen und wirtschaftlichen Zusammenhänge beschrieb und einem metaphysischen Teil, der die unvermeidliche Geschichtsentwicklung schilderte. Als Marx seine These über die „Unvermeidbarkeit“ des Kapitalismuspiergangs und Entstehung einer klassenfreien Gesellschaft formulierte, sollte er unter Einfluss Hegels und seiner metaphysischen Überzeugung über die rationale Bewegung in der Geschichte gewesen sein, die den idealen Stand der sozialen Harmonie anstrebte.³ Die Prognosen von Marx

² L. Kołakowski: *Glównie nurty marksizmu* [Hauptströmungen des Marxismus²], Warszawa 2009, V. 2, S. 107–123; K. Rzepka: *Od utopii do pragmatyzmu, od sekty do milionowej partii: socjaldemokracja niemiecka przed 1914 rokiem* [Von der Utopie zum Pragmatismus, von einer Sekte zur Millionenpartei], Poznań 1998, S. 101–106, 110; M. Waldenberg: *Pierwsi krytycy rewizjonizmu E. Bernstein* [Erste Revisionismuskritiker], „Przegląd Zachodni“ [Westrevue] 1971, V. 1, S. 1–39.

³ E. Bernstein: *Zasady socjalizmu i zadania socjalnej demokracji* [Grundsätze des Sozialismus² und Aufgaben der sozialen Demokratie], Lwów 1901, S. 34–35, 41–42.

haben sich nicht erfüllt – das kapitalistische System unterlag keiner Destruktion, keine Polarisierung der Gesellschaft zwischen Erbeutende und Erbeutete kam zu Stande, genauso wenig wie eine Pauperisierung der Arbeiterklasse. Ganz im Gegenteil, die Situation der Arbeiter hatte sich allmählich verbessert, immer mehr Personen besaßen ein Vermögen, es entstand die Mittelklasse, Bernstein hat zusätzlich noch bemerkt, dass die Klassenzugehörigkeit die Weltanschauung nicht determiniert, dass die Arbeiter massenweise sozialistische Parteien befürworteten, dass das Spektrum ihrer politischen Wahlen weit ist?

Aus diesem Grund erwiesen sich die Erwägungen bezüglich des kommenden Niedergang des Kapitalismus' und der proletarischen Revolution als eine Utopie. Die Arbeiterklasse sollte um eine Verbesserung ihres Schicksals eher auf dem Wege der parlamentarischen Gesetzgebung kämpfen, die Möglichkeiten ihrer Ausbeutung beschränken würde. Bernstein widersetzte sich gegen irrationale Voraussagen mit empirisch basierten Beobachtung und postulierte die Beteiligung der Arbeiterklasse im kapitalistischen System zwecks ihrer stufenweise stattfindenden Modifizierung. Sollten die Arbeiter, eine dominierende Kraft in der Gesellschaft in Erwartung der Erfüllung der mythischen Voraussagen über den Krach des Kapitalismus' auf die Chancen für die Realisierung ihrer Postulate mit Hilfe der von der Demokratie geschaffenen Werkzeuge verzichten?⁴ – fragte Bernstein und forderte Sozialisten auf, den Gedanken über eine Revolution zu belassen, weswegen die Arbeiter von realen Möglichkeiten des politischen Kampfes mit demokratischen Mechanismen abgeführt werden. Es ist kein Klassenkampf sondern die Kooperation zwischen den Klassen, die sich für die Arbeitersache verdient machen sollte. Bernstein schlug also vor, die Prophezeiungen mit Realien, Dogmen mit der Analyse und Monolog mit dem Klassendialog zu ersetzen.

Der Vorschlag Bernsteins verursachte unter Aktivisten der deutschen Sozialdemokratie eine Empörung. Das Dogma des Klassenkampfes und die Perspektive des Umsturzes der Bourgeoisie durch die proletarische Revolution stellten das Fundament für die ideologische Identität der Sozialisten dar, daher klangen die Postulate Bernsteins wie eine Schändung und „Lästerung der Heiligkeiten“. Diese Konzepte wurden abgewiesen und Bernstein selbst wurde durch zahlreiche Leader der sozialistischen Bewegung als „Revisionist“ abgestempelt. Trotz dieser Lage konnte Bernstein nicht von der Partei ausgeschlossen werden – was u.a.

⁴ E. Bernstein: *Parlamentaryzm a socjalizm* [Parlamentarismus und Sozialismus], Łódź 1907, S. 67.

Rosa Luxemburg verlangte – vielleicht auch deswegen, weil seine Ansichten eine große Gruppe der SPD-Aktivisten teilte.⁵

Einer der Marxisten, der ein Anathema für Bernstein und eine scharfe Verurteilung seiner revisionistische Ideen verlangte, war der mit unternehmerischem Geist und polemischem Temperament begabte Aktivist der russischen Sozialdemokratie, Vladimir I. Lenin. Die Erforscher des Gedankenguts Lenins unterschätzen in der Regel die Bedeutung des Revisionismus' für die Entstehung des Bolschewismus'.⁶ Der Widerspruch gegen die Verneinung der marxistischen Dogmen verursachte die Entstehung der Grundsätze der bolschewistischen Doktrin, die auf einer radikalen Opposition gegen das Projekt Bernsteins aufgebaut wurde. In der für die bolschewistische Identität fundamentalen Broschüre *Was tun?* erkannte Lenin „den Verzicht auf das endgültige Ziel“ Bernsteins⁷ für eine Umwandlungsprobe der Revolutionspartei in eine Reformpartei an, Unterstellung der Arbeiterklasse den Interessen der Bourgeoisie und Realisierung ihrer Interessen, Verrat der Sache des Proletariats.⁸ In der dichotomischen Weltvision waren irgendeine Form der Kooperation mit der Bourgeoisie, Veranstaltung legaler Tätigkeit der sozialistischen Partei, Verzicht auf die Revolution eine nicht zu verzeihende Sünde, ein Verbrechen gegen die Arbeiterklasse und Marxismus an sich.⁹ In die Leninische Rhetorik wurde für immer der Begriff des „Opportunismus“ aufgenommen, der die Einstellung der Kooperationsbefürworter mit der Bourgeoisie bezeichnen sollte. Laut des Führers der Bolshevisten war eine Grundlage für den Opportunismus eine Allianz der Arbeiteraristokratie mit der Bourgeoisie und ihr Ziel war die Zwingung der Arbeiter zum Verzicht auf den Kampf und dadurch eine Verlängerung des Systems der kapitalistischen Ausbeutung.¹⁰ Der Opportunismus war also der Interessenvertreter der Bourgeoisie innerhalb der Arbeiterbewegung. Es scheint relevant zu sein, dass Lenin den Begriff des Revisionismus' auf fast alle sozialdemokratischen Parteien Europas

⁵ L. Kołakowski: op. cit., V. 2, S. 111; M. Waldenberg: op. cit., S. 32.

⁶ Der einzige Autor, der auf die Inspiration des Revisionismus' für das Werk Lenins achtet ist Andrzej Walicki – A. Walicki: *Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii* [Marxismus und der Sprung ins Königreich der Freiheit. Geschichte der kommunistischen Utopie], Warszawa 1996, S. 280.

⁷ W. Lenin: *Co robić?* [Was tun?], in: idem: *Dzieła wybrane* [Ausgewählte Werke], Warszawa 1951, V. 1, S. 154–155, 162–163.

⁸ Ibidem, S. 154–155, 162–163.

⁹ W. Lenin: *Zacofana Europa i postępowe Azja* [Rückständiges Europa und fortschrittliches Asien], in: *Dzieła wybrane...*, S. 692.

¹⁰ W. Lenin: *Co robić?*..., S. 158.

ausweitete.¹¹ Der endgültige Beweis des moralischen „Bankrotts“ der Sozialisten von der 2. Internationalen war ihre Abstimmung für die Kriegsdarlehen zu Beginn des 1. Weltkrieges – sie wurden jetzt zu „Sozialchauvinisten“, Bolschewiken erreichten dafür das Monopol in der Marxismusverfügung.¹²

Eine Antwort auf die Konzeptionen Bernsteins, die auch auf russischem Boden eine Resonanz fanden, sollte laut Lenin der Aufbau einer zentralgesteuerten, armeeähnlichen Partei disziplinierter „Berufsrevolutionärs“ sein, Partei der Konspiratoren, die den Revolutionskampf führen würden, die die Arbeiterklasse aktivieren und organisieren, den Revisionismus bekämpfen, seine Schädlichkeit enttarnen, seine Entwicklung verhindern und vor allem das ideologische Bewusstsein unter Sozialismusbefürwortern stärken.¹³ Eine grundlegende Bedeutung hatte für Lenin ein richtiges Verständnis der marxistischen Revolutionstheorie, um sämtliche Zweifel und Zaudern zu eliminieren. Genauso relevant war die Doktrinenreinheit der Ideologie, die ein Identitätsfundament des Berufsrevolutionärs und ein Sammelbecken für die Antworten auf alle möglichen Fragen ausmachen sollte; Wie er behauptete „die Rolle eines führenden Kämpfers kann allein eine durch eine führende Theorie geleitete Partei spielen“.¹⁴ Von der unwiderstehlichen Überzeugungskraft der marxistischen Logik überzeugt behauptete er, dass die Mitglieder seiner Partei sämtliche theoretische Probleme beherrschen und durch Erläuterung aller sozialer, politischer und wirtschaftlicher Probleme Marxismus popularisieren und an ihre Seite neue Arbeitermassen anwerben sollten.¹⁵

Der Antagonismus zwischen den Bolschewiken und Revisionisten betraf die wichtigsten ideologischen Fragen. Für Lenin war die Demokratie eine Fassade zur Vertretung der Interessen der Bourgeoisie, für Bernstein war sie eine Chance für die Realisierung der Bestrebungen der Arbeiterklasse; für Bernstein war die Revolutionsidee ein Erbe der irrationalen Illusionen von Marx, für Lenin ein Sinn der politischen Aktivität. Die Revisionisten strebten eine Modifizierung des Bourgeoisiestaates an, Lenin wollte seine Vernichtung; der Begründer des Revisionismus⁷ betonte, dass Marxbehauptungen zuwider die Arbeiter ein Vaterland

¹¹ W. Lenin: *Marksizm a rewizjonizm* [Marxismus und Revisionismus], in: *Dziela wybrane...*, S. 69–70.

¹² W. Lenin: *Wojna a socjaldemokracja Rosji* [Der Krieg und die Sozialdemokratie Russlands], in: *Dziela wybrane...*, S. 751–757.

¹³ W. Lenin: *Co robić?*..., S. 164, 203–307, 286.

¹⁴ *Ibidem*, S. 168.

¹⁵ *Ibidem*, S. 170.

besitzen,¹⁶ für Lenin sollte ein Grundsatz des Proletariats der Internationalismus sein, Patriotismus war dafür dem Chauvinismus gleichzustellen. Bernstein bemerkte, dass zwischen den Grundsätzen des Liberalismus – der Freiheit des Individuums, der Gedankenfreiheit – und den Zielen der Arbeiterklasse kein Widerspruch besteht, er glaubte vielmehr, dass Liberalismus und die liberale Demokratie den Zielen der Arbeiterklasse dienen können, die die Wirklichkeit mittels eines Wahlzettels ändert;¹⁷ für Lenin hatte die Freiheit einen ausschließlich Klassencharakter, die liberale Freiheit eines Individuums war ein Betrug der Bourgeoisie, die „wirklich revolutionäre“ Partei strebte die Einführung der Diktatur an, deren Wirkungsgrundsatz und Methode der Problemlösung Gewalt war.¹⁸

Man sollte darauf achten, dass Lenin bei dem Vorwerfen den „Opportunisten“ der Marxismusrevision das Marxerbe selbst recht freizügig behandelte. Ein relevantes *novum* dabei war nicht nur von Kautsky übernommene These, dass die Arbeiterklasse nicht befähigt sei, ihr „Klassenbewusstsein“ zu erlangen, dieses müsste von draußen implementiert werden, aber vor allen die in *Was tun* formulierte Überzeugung, dass die ohne Kontrolle der Partei „neuen Typs“ belassene Arbeiterklasse ein Bourgeoisiebewusstsein besitzen muss, dass sie unter Einfluss der sie erbeutenden Klasse bleiben muss.¹⁹ Daher sollten die Basisaufgabe der Partei der Kampf mit der „Impulsivität“ der Arbeiterklasse, ihre Organisation und Formation sein. Dadurch situierte Lenin die Partei über der Arbeiterklasse, die zur Objektrolle reduziert wurde, diese Anschauung implizierte noch zusätzlich das Recht der Partei auf die Verurteilung der Arbeiterklasse und Feststellung, ob die Arbeiterklasse nach ihrer Bestimmung handelt oder sich dagegen wendet. Es war nicht die Arbeiterklasse, die das Recht der Geschichte realisierte, sondern die Bolschewikenpartei, die der Alleinbesitzer der Epochenwahrheit war. Dieses Dogma erlaubte den Bolschewiken *urbi et orbi* zu verkünden, dass sie das Proletariat repräsentieren, ohne dieses nach seiner Meinung zu fragen, es schloss auch die Konfliktmöglichkeit zwischen der Partei und der Arbeiterklasse aus. Im Falle des ausbleibenden Gehorsams der Arbeiterklasse konnte die Partei gegen sie Gewalt anwenden, wie bei der Niederschlagung des Arbeiter- und Matrosenaufstands in Kronstadt im Jahre 1921, als sie die Machtübergabe an die

¹⁶ E. Bernstein: *Zasady socyjalizmu...*, S. 247–249.

¹⁷ Ibidem, S. 209–217, 220–226.

¹⁸ W. Lenin: *Państwo a rewolucja. Nauka marksizmu o państwie i zadania proletariatu w rewolucji* [Der Staat und die Revolution. Marxismusstaatslehre und die Proletariatsaufgaben während der Revolution], Warszawa 1972, S. 55–56; A. Walicki: op.cit., S. 269–271, 289, 346–347.

¹⁹ W. Lenin: *Co robić?*..., S. 180.

Arbeiterräte verlangt haben. Die Präfiguration dessen, was Rosa Luxemburg die „Diktatur über Proletariat“ nannte, war also schon in den frühen Theorien Lenins enthalten. Am Rande könnte man erwähnen dass Györgi Lukács in seinem Lob des bolschewistischen Totalitarismus betonte, dass das tatsächliche Arbeiterbewusstsein irrelevant ist, wesentlich ist das potentielle Bewusstsein, welches mit der Geschichtsepoche übereinstimmt.²⁰

Die Differenzen in der Interpretation des Erbes von Marx widerspiegeln ihre mangelnde Kohärenz und Diskrepanz an Gedankengängen, sie waren auch ein Ausdruck der charakterologischen Unterschiede zwischen Bernstein und Lenin, wie auch der Kulturen, in denen sie zu handeln hatten. Bernstein war ein typischer westeuropäischer Intellektuelle, er betrachtete den Marxismus nicht als ein alle Probleme lösendes Schema. Seine Ansichten resultierten aus den Beobachtungen der zu Stande kommenden sozialen, politischen und wirtschaftlichen Prozesse, als ihm vorgeworfen wurde, dass seine Schlussfolgerungen mit der Stellung der Bourgeoisie konvergent sind, berief er sich auf Fakten.²¹ Lenin war Verfechter des geschichtlichen Determinismus, den Marxismus verabsolutierte er wie eine religiöse Offenbarung, er kam von der Annahme aus, dass die Unanfechtbarkeit des Marxismus bewiesen wurde, Marx und Engels gegenüber zeigte er eine quasi-religiöse Hochachtung, wobei er sie wie Propheten betrachtete.²² Auf die Dogmatisierung der philosophischen Idee und ihre Umgestaltung in eine politische Doktrin hatte die russische Kultur einen Einfluss, vor allem die Tradition des radikalen Denkens und Agierens der russischen Intelligenz, ihrer Prädilektion für universelle, die Erlösung versprechende Ideen und die Mythologisierung des „Volkes“, wie man bemerkte, ähnelte das Proletariat in der marxistischen Doktrin Jesus Christus und die Revolution besaß Eigenschaften der Parusie.²³

Die Differenzen zwischen Bernstein und Lenin veranschaulichte das Problem der Meinungsfreiheit. Lenin griff Bernstein an, indem er die „Kritikfreiheit“ auslachte, die Freiheit der Verneinung der marxistischen Grundsätze und

²⁰ G. Lukács: *Historia i świadomość klasowa. Studia o marksistowskiej dialektyce* [Geschichte und Klassenbewusstsein. Studien zur marxistischen Dialektik], Warszawa 2013, S. 574.

²¹ E. Bernstein: *Zasady socjalizmu...*, S. 228–229, 286–289.

²² W. Lenin: *Co robić?...*, S. 171.

²³ M. Heller: *Maszyna i śrubki. Jak hartował się człowiek sowiecki* [Maschine und Schrauben. Wie härtete sich der Homo Sovieticus], Warszawa 1989, S. 14–24; J.H. Billington: *Ikona i topór. Historia kultury rosyjskiej* [Ikone und Beil, Geschichte der russischen Kultur], Kraków 2008, S. 494–496.

die dadurch für die liberale Demokratie grundlegende Meinungsfreiheit verpönte. Der in der westlichen Diskussionskultur reifende Bernstein vermied keinerlei den Meinungs austausch, Lenin strebte die Einstimmigkeit und Unifizierung der Gesellschaft an. Eine Zustimmung für die Polemik mit der im Marxismus enthaltenen wissenschaftlichen Wahrheit bedeutete „Mangel an Grundsätzen und Eklektizismus“²⁴ sie war nicht nur schädlich sondern einfach irrational. „Menschen, die wesentlich überzeugt sind, dass sie die Wissenschaft nach vorn gebracht haben, würden nicht die Existenzfreiheit neuer Ansichten neben den alten, sondern Ersetzung der letzten durch die ersten verlangen“²⁵ – schrieb er und versprach den die „Kritikfreiheit“ in Anspruch nehmenden Personen eine Vernichtung.

Der beschriebene Ideenkonflikt brachte das mehrspurige – demokratische und totalitäre Potential des Sozialismus’ ans Tageslicht. Man könnte sich die Frage stellen, wessen Gedanken, von den zwei dargestellten Aktivisten, die Absichten und Ideen von Marx besser wiedergaben. Es könnte scheinen, dass es sicherlich Lenin war, weil die Idee des Klassenkampfes und der Revolution ein Fundament für die geschichtsphilosophischen Überzeugungen von Marx bildeten. Andererseits aber war Marx irgendwelcher Dogmatismus fremd, eine Grundlage seiner Analysen bildete die soziale Praxis und diese war für ihn ein Wahrheitskriterium,²⁶ Engels selbst habe festgestellt, dass die Machtübernahme durch das Proletariat auf dem Wege der parlamentarischen Wahlen, ohne die Notwendigkeit einer Revolution stattfinden könnte.²⁷ Bernstein beobachtete die soziale Evolution sicherlich gründlicher, Lenins Doktrin erhielt die Form der platonischen Metaphysik.²⁸ Die Überzeugung vom Monopol der Bolschewiken für ihre Interpretation erlaubte Lenin nur einige Aspekte des Marxismus – wie die Diktatur des Proletariats – zu verabsolutieren und andere zu vergessen, wie die Tatsache, dass die Revolution in einem industrialisierten und kapitalistischen und nicht in einem landwirtschaftlichen und feudalen Land wie Russland stattfinden soll. Heute ist man nicht mehr im Stande festzustellen, ob Lenin sich dessen bewusst war, dass in seiner Tätigkeit immer weniger geschichtliche Bewegung und immer mehr die Parteitätigkeit zu Stande kommt.

²⁴ W. Lenin: *Co robić?...*, S. 167.

²⁵ Ibidem, S. 156.

²⁶ L. Kołakowski: op. cit., V. 2, S. 400–402.

²⁷ Ibidem, S. 363.

²⁸ Ibidem, S. 511–519.

Man könnte genauso eine Frage nach dem Erbe Lenins und Bernsteins stellen. Lenin, seine Konzeptionen und Ansichten gestalteten zweifellos die Identität nicht nur der russischen Kommunisten, sondern auch aller kommunistischen Organisationen, die nach dem russischen Vorbild gearbeitet haben. Ein nachhaltiger Beitrag Lenins war die Überzeugung hinsichtlich der Unfehlbarkeit der bolschewistischen Partei. Bolschewiken beruhten dabei auf der Hegelschen These, dass eine wirksame Praxis die Theorienrichtigkeit bestätigt, in der Überzeugung hinsichtlich der Unfehlbarkeit der Analysen von Marx, sie verfielen einer tautologischen Begründung ihrer Funktionierung – ihre Handlung musste richtig sein, weil sie aus der wissenschaftlichen Ideologie resultierte, die Ideologie enthielt unanfechtbare Thesen, Diagnosen und Rezepte, da, nach ihr handelnd, die Bolschewiken erfolgreich waren. Der Zusammenbruch von vielen Initiativen der Bolschewiken – z. B. wie der Übertragung der Revolutionsflamme auf andere Länder Europas und der Welt – sowie Verstärkung, trotz früherer Ankündigung, der Staatsstrukturen, schwächten keineswegs die Überzeugungen Lenins und seiner Genossen über ihre Rolle in der Geschichte. Diese Unfähigkeit, eigene Ansätze zu verifizieren, war eine weitere Bestätigung der eigentlich religiösen Natur von Marxismus und Leninismus²⁹. Lenin rationalisierte selbstverständlich seine Niederlagen mit der Existenz des „Klassenfeindes“, aber diese Erklärung bestätigte nur die Internalisierung durch die bolschewistische Doktrin unter einer modifizierten Form des Klassenkampfes derjenigen religiösen Inhalte, deren Achse der Konflikt zwischen Gut und Böse war.

Der Autoritarismus des ersten Führers der Bolschewiken, sein Wille der Umwandlung der Partei in einen effektiv funktionierenden Organismus betonten negativ die ganze bolschewistische Partei und eröffnete den Weg zur Diktatur Stalins – aus der Initiative Lenins führte man während des 10. Parteitag die Vorschrift über das Fraktionsverbot ein,³⁰ was Stalin für die Diskussionsdämmung nutzte, die Opfer des stalinistischen Terrors konnten die Urteile gegen sie weder moralisch noch politisch beanstanden, wenn diese von der *ex definitione* unverfehlbaren bolschewistischen Partei gefällt wurden.

Die Gewaltapoteose und die Überzeugung hinsichtlich der Klassenhaftigkeit von jeder menschlichen Aktivität, die Tätigkeit des Klassenfeindes eröffneten

²⁹ M. Eliade: *Sacrum a profanum. O istocie sfery religijnej* [Sacrum und Profanum. Über das Wesen der religiösen Sphäre], Warszawa 2008, S. 224–225; J.M. Bocheński: *Marxizm – leninizm: nauka czy wiara* [Marxismus-Leninismus: Wissenschaft oder Glaube], Lublin 1988.

³⁰ L. Kołakowski: op. cit., V. 2, S. 513.

den Weg zur totalitären Kontrolle und Organisation der sowjetischen Gesellschaft und danach zum Terror.

Dank des Gründers des Bolschewismus' wurden die als „Opportunisten“ definierten Revisionisten, Vertreter der Interessen der Bourgeoisie, Renegaten der sozialistischen Bewegung und der Arbeiterklasse wurden für immer unter Feinden des Kommunismus' platziert. Die Feindlichkeit dem Revisionismus gegenüber und all dem, was er repräsentierte, also die Kompromissuche, Beachtung der Grundsätze der parlamentarischen Demokratie und der bürgerlichen Freiheiten waren einer der elementaren Grundsätze der kommunistischen Identität. Es ist wichtig, dass der Begriff des Opportunismus' auch auf sämtliche sozialdemokratische Parteien erstreckt wurde, indem man annahm, dass nur Bolschewisten die Sache des Sozialismus' vertreten – Karol Kautsky wurde im Lenins Pamphlet als „Renegat“ bezeichnet, der nicht im Stande war, Bernstein zurechtzuweisen, weil er selbst ein Opportunist war.³¹ In der *Generellen Geschichte der Kommunistischen Partei (Bolschewiken). Ein Abriss* wurde die Geschichte der marxistischen Doktrin auf die russischen Vorkommnisse reduziert, man hat jedoch angemerkt, dass die russischen „Ökonomen“ eine Expositur des westeuropäischen, vom „Opportunisten Bernstein“ geschaffenen Revisionismus' ausmachten.³² Die „Bibel“ des Stalinismus' verzeichnete auch andere Kampfmomente Lenins mit Revisionsproben des Marxismus', die deswegen gefährlich erschienen, weil sie mit Schlagworten der „Doktrinverbesserung“ getarnt waren, die die Arbeiterklasse irreführen konnten.³³

Die Folge von solch eine Einstellung der Sozialdemokratie gegenüber war ein permanenter, erklärter „Krieg am linken Flügel“, in dem die Kommunisten die offensive Seite waren. Zu Konflikten kam es zum Beispiel hinsichtlich des eigenen Staates. Die polnischen Kommunisten, die die Notwendigkeit der Gründung einer Räterepublik und Machtübernahme durch die Arbeiterklasse verkündeten, widersetzten sich gegen den Wiederaufbau Polens in der zu Stande gekommenen Systemform; im polnisch-russischen Krieg 1920 bekannten sie sich an der Seite des Aggressors.³⁴

³¹ W. Lenin: *Rewolucja proletariacka a renegat Kautsky* [Proletarische Revolution und der Renegat Kautsky], Warszawa 1973.

³² *Historia Wszechzwiązkowej Partii komunistycznej (bolszewików). Krótki kurs* [Geschichte der übersowjetischen kommunistischen Partei], Warszawa 1949.

³³ *Ibidem*, S. 115–118.

³⁴ K. Trembicka: *Środowisko komunistów wobec odzyskania niepodległości przez Polskę i wojny polsko-bolszewickiej* [Das Kommunistenmillieu angesichts der Wiedererlangung

Für die Kommunisten waren alle Staaten, in denen das System der Diktatur des Proletariats nicht entstand, Bourgeoisestaaten, deswegen verlangten sie Streiks gegen die sozialistische Regierung.³⁵ Für die Kommunisten das übergeordnete Ziel war die Hervorrufung der Revolution, was beispielsweise ein diametral unterschiedliches Bild der Arbeiterräte im unabhängigen Polen veranschaulicht – für die Sozialisten sollten die Räte ein die Regierung kontrollierendes Organ, für die Kommunisten eine Realisierungsmaßnahme der „historischen Notwendigkeit“, also Begründung des Diktatorsystems des Proletariats.³⁶ Um die Befürwortung der Arbeiter ständig sorgend, haben die Kommunisten ständig die Sozialisten wegen des „Opportunismus“, Aktivitäten gegen Arbeiterinteressen und für die Kapitalisten, wegen Abbremsens der Revolution angeprangert. In den nächsten Jahren kämpfte man um Einflüsse in Gewerkschaften, Betriebskomitees, Krankenkassen, wobei die Kommunisten nicht nur eine Infiltration der politischen Konkurrenz, sondern auch in ihren Folgen tragischen Gewalt angewandt haben.³⁷ In der ganzen Zwischenkriegszeit bezeichnete man die Sozialdemokraten als „Sozialchauvinisten“ und „Sozialfaschisten“, unter dem Einfluss der III. Kommunistischen Internationalen, wo alle sozialistischen und sozialdemokratischen Organisationen für den größten und gefährlichsten Feind der Revolution erklärt wurden.³⁸

Die Abneigung den sozialistischen Parteien gegenüber hatte auch internationale Folgen. In der Weimarer Republik bekämpfte die Kommunistische Partei Deutschlands programmäßig die Sozialisten, wobei die Bedrohung seitens der Nazis missbilligt wurde. Ihr Erfolg sollte eine Ankündigung der Revolution sein und auf diese Weise unterstützte die KPD den Triumph Hitlers.³⁹

der Unabhängigkeit durch Polen und des polnisch-bolschewistischen Kriegs], in: *Komuniści w przedwojennej Warszawie* [Kommunisten in Vorkriegswarschau], Warszawa 2014, Hrsg. E. Kowalczyk, S. 48–51.

³⁵ K. Sacewicz: *Wojna na lewicy – pierwsze starcie. Walka o hegemonię w warszawskich radach delegatów robotniczych pomiędzy KPRP a PPS (1918–1919)* [Der linke Krieg – erster Zusammenstoß, Der Kampf um Hegemonie in Warschauer Räten der Arbeiterdelegaten zwischen KPRP und PPS (1918–19)], in: *Komuniści w przedwojennej...*, S. 252–253.

³⁶ K. Sacewicz: *Wojna na lewicy...*, in: *Komuniści w przedwojennej...*, S. 241–294.

³⁷ K. Sacewicz: *Kilka uwag na temat stosunku KPRP/KPP do PPS w międzywojennej Warszawie*, in: *Komuniści w przedwojennej...*, S. 303–332.

³⁸ *Ibidem*, S. 313.

³⁹ Aleksander Wat erwähnte die Zufriedenheit der deutschen Kommunisten nach der Machtübernahme durch die Nationalsozialisten in Deutschland, da erstens der Erfolg Adolf Hitlers eine prompte Revolution ankündigen sollte und zweitens weil die Nazi-Diktatur die Zerstörung der SPD bedeutete – A. Wat: *Mój wiek* [Mein Jahrhundert], Kraków 2011, V. 1, S. 114–115.

Mit der Zeit verblasste der Revisionismus als eine Gefährdung der Doktrin-konsistenz und der Interessen der Arbeiterpartei wegen der Anklagen hinsichtlich des Trozkismus' und der Spionage, nach der stalinistischen Periode begann man wieder die Anklagen wegen Revisionismus'.

In der Polnischen Vereinigten Arbeiterpartei kreierten die Gegner von Roman Zambrowski, der an der Spitze einer um Einflüsse kämpfenden Parteifraktion stand, in der Krisenzeit 1956, ihn und seine Begünstigten als „Revisionisten“ und als solch einer zeigte man ihn in Gesprächen mit Vertretern der Sowjetunion und in nach Moskau gerichteten Denunziationen.⁴⁰ Diese Anklagen bezweckten eine Diskreditierung Zambrowskis, da er an der Spitze einer liberalen Parteifraktion die Systembedingungen der „Proletariatsdiktatur“ nicht beanstandete.

Trotz Verpönung Bernsteins durch seine Parteigenossen evaluierte die SPD-Politik in der von ihm angezeigten Richtung und er war der eigentliche Begründer der Zwischenkriegsideologie der deutschen Sozialdemokratie,⁴¹ diese war die einzige wirklich demokratische Formation in der Weimarer Republik und sie leistete Widerstand gegen die Nazis. Man sollte auch ergänzen, dass in der sozialistischen Zeit im Mitteleuropa die Revisionisten sich bei ihrem Widerspruch gegen die Diktatur der kommunistischen Parteien bei ihrer Treue gegenüber sozialistischen Ideen indirekt und vielleicht unbewusst auf die Konzeptionen Eduard Bernsteins beriefen, der für einer der Ideenbegründer der Gegenwartsdemokratie gehalten werden kann.

⁴⁰ M. Szumiło: *Roman Zambrowski 1909–1977*, Warszawa 2014, S. 397–435.

⁴¹ L. Kołakowski: op. cit., V. 2, S. 111, 122 –123.

**BOLSHEVIKS AND REVISIONISTS, SOCIALISTS AGAINST SOCIALISTS
SOURCES, MOTIFS AND CONSEQUENCES OF THE CONFLICT
WITHIN THE WORKERS' MOVEMENT
AT THE TURN OF THE 19th AND 20th CENTURY**

Summary

Marxism, as any social ideology, contains many conflicting motives. They represent the potential of various political doctrines. The aim of the article was to show the sources, content and consequences of the ideological conflict between the two Marxists, precursors of conflicting political ideologies. Vladimir Lenin, with his monopolistic rights to the interpretation of Marxism, the army-like organization of the party and the recognition of his opponents as enemies, became the forerunner of the totalitarian system. Eduard Bernstein, touted as the creator of revisionism, has verified Marxism, rejected the ved that the socialist party should participate in a democratic system dogma of the class struggle, claimed the proletarian revolution being irrational and belie, using its mechanisms for achieving the objectives of the working class. In this way Bernstein became one of the promoters of democracy. The article discussed the main ideological and political consequences of the gap between the two ideological movements.

Translated by Piotr Sulikowski

Keywords: ideology, revisionism, bolshevism, dictatorship, democracy